

Maskuliinisuus ja seksuaalisuus eli mistä vitsiä milloinkin väännetään?

Jan Löfström

Alkusana

Tämä teksti esittää tiivistettynä eräitä ydinkohtia teoksesta Jan Löfström, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ”se nyt vaan on semmonen”* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1999). Teos tarkastelee mieheyden ja naiseuden koodeja ja käytäntöjä suomalaisessa agraarikulttuurissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla. Näkökulmana aiheeseen on samaan sukupuoleen kohdistuvan seksuaalisen halun, ’homoseksuaalisuuden’ teemataudemmin sanottuna sen marginaalisuus agraarissa kulttuurikuvastossa. Kirja siis käsittelee agraaria kulttuurikehystä, mutta tämän rivienvälisenä vertailukohtana ja kontrastina on moderni urbaani kulttuuri. Teoksen viimeinen luku käsitteleeekin urbaania nykykulttuuria aivan erikseen.

’Homoseksuaalisuusteeman’ marginaalisuus agraarikulttuurissa

Samaan sukupuoleen kohdistuvan seksuaalisen kiinnostuksen teema on nykykulttuurissa hyvin esillä: se näkyy ja kuuluu etenkin teini-ikäisten ja nuorten aikuisten mutta myös muiden viljelemässä suullisessa kulttuurissa: vitseissä, solvauksissa, kiusoittelessa, pilailussa, huhuissa ja niin edelleen. Homoseksuaalisuusteema on näkyvä osa kulttuurin kuvastoa. Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa, että ennen sotia ja itse asiassa myös vielä 1940- ja 1950-luvulla kerätty agraariin elämänpiiriin kiinnittyvä suullinen perinne ja muistitieto sisältää erittäin vähän teemaan liittyvää aineistoa. Tällä en tarkoita vain aineistoa, jossa operoitaisiin homoseksuaalisen halun, toiminnan tai yksilöiden teemalla sillä tavoin suoraan kuin nykyään vitseissä, solvauksissa ynnä muissa. Tarkoitin sitä, että aineistossa ei ole myöskään homoseksuaalisen halun tai suhteiden mahdollisuuteen liittyvää aiheen kieltämistä, sivuuttamista tai torjuntaa. Tähän liittyy esimerkiksi se, että ’miesmäisiä naisia’ ja ’naismaisia miehiä’ koskevissa tarinoissa ja maininnoissa ei ole yleensä homoseksuaalisuuteen liittyviä viittauksia tai vihjauksia mutta ei myöskään varautunutta tai vaivautunutta sävyä. Nykykulttuurissahan taas homomiehen ja lesbon stereotyyppit kurkottelevat ajattelussamme nurkan takana melkein väistämättä aina, kun puheenaiheeksi tulee ’naisellinen’ mies tai ’miehekäs’ nainen. Agraarikulttuurin perinneaineistossa tällaisiin ihmisiin viitattiin siihen sävyyn, kuin eräs informantti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston homoseksuaalisuuskyselyssä vuonna 1992: ”Se nyt vaan on semmonen.”.

’Homoseksuaalisuuteen’ liittyvien viittausten niukkuus agraarikulttuurin suullisessa perinteessä on kiinnostavaa paitsi nykykulttuurin kontrastia ajatellen myös siksi, että agraarissa perinteessä on muuten hyvinkin runsaasti seksuaalisuuteen liittyviä kaskuja, arvoituksia, sanomuksia, lauluja ja piloja. Seksuaaliset aiheet rehottavat valtoimenaan vanhemman agraarin suullisen perinteen kokoelmissa, ja jossain mielessä erikoisemmat seksuaalisen halun ilmentymät kuten eläimiinsekaantuminen ovat siellä

varsin näkyvästi edustettuina, samoin kuin nykyperinteestäkin tutummat huoraaminen ja kyvyttömyys. Mutta homoseksuaalisuuden ja varsinkin miesten keskinäisen seksuaalisuuden teemaa siellä ei juuri lainkaan esiinny. Suomalainen perinneaineisto ei tosin ole tässä suhteessa ainutlaatuinen: etnologi Inger Lövkronan mukaan samat havainnot pätevät ruotsalaiseen perinteeseen. Seksuaalisuutta, sukupuolta ja ruumiillisuutta tutkimuksissaan terävästi pohtinut historioitsija Jonas Liliequist puolestaan on kuvannut tuomiokirjojen pohjalta ruotsalaista 1600- ja 1700-luvun herjausten repertuaaria tavalla, joka pätee myös 1800-luvun lopun suomalaiseen maaseutuyhteisöön:

”Miestä voitiin solvata kelmiksi, varkaaksi ja murhamieheksi, tai herjata väittäen että hän on juonut kannusta pyövelin kanssa, nylkenyt hevosen tai että hän on ’sellainen joka kulkee ympäriinsä tappamassa koiria ja kissoja’. Poikia ja nuorukaisia voitiin teljetä sikalaan ja pakottaa taikka puijata suutelemaan orihevosta; heiltä voitiin vetää housut alas, heille voitiin nostaa hametta ja näyttää takapuolta; voitiin viitata eläimeensekaantumiseen ja muuhun seksuaaliseen holtittomuuteen solvauksilla kuten lehmänratsastaja, hevosenpuristeliija, huoranratsu ja kylänsonni; mies voitiin liittää epämiehekkäisiin töihin kuten lypsämiseen; henkilöä voitiin nimittää vanhaksi kaakiksi tai hunsvotiksi, naaraan sukelimiin viitaten; mutta suorat viittaukset homoseksuaaliseen käyttäytymiseen loistavat poissaolollaan historiallisessa lähdeaineistossa!” (käännöksessä virkkeytystä muutettu luottavuuden vuoksi)

Miten homoseksuaalisuusteemaa koskeva hiljaisuus agraarikulttuurin perinneaineistossa pitäisi tulkita? Voisi ajatella, että teema on jossain vaiheessa perinteenkeruun prosessia seulottu pois, mutta kuten kirjassani (1999) lähemmin perustelen, en pidä uskottavana, että teeman harvinaisuus perinnekokoelmissa johtuisi perinteenkerääjien harjoittamasta sensuurista tai perinteentuottajien ja -kantajien harjoittamasta sensuurista. Minusta on uskottavampaa, että teemaa ei hyödynnetty, koska se ei ollut käyttökelpoiseksi ja hyväksi koettu väline ihmisiä kiinnostaneiden, muun muassa mieheyteen ja naiseuteen liittyvien, kysymysten symboliseen käsittelyyn.

Missä homoseksuaalisuusteema on ollut paljon esillä ja miksi?

Mitä ovat olleet ne kulttuuriset merkityslataukset, joita homoseksuaalisuusteemalla on ollut ja joiden vuoksi se on ollut eräissä kulttuureissa hyvin vahvasti esillä? Kirjassani keskityin kahteen eri tapaukseen, joissa nimenomaan miesten keskinen seksuaalisuuden merkitysten voidaan katsoa kristalloituvan:

1) Välimerellis-latinalainen kulttuuripiiri, jossa seksuaalinen kunnia ja nimenomaan seksuaalinen hallitseminen on tärkeää miehen yhteisölliselle arvostukselle, prestiisille. Tässä kulttuurikehyksessä erottelut aktiivinen/passiivinen ja penetroiva/penetroitava ovat symbolisesti tärkeitä ja puhuttelevia. Niinpä homoseksuaalisuus esiintyy teemana mm. sanontatavoissa, joilla miehet kuvailevat omaa tai toisten miehen asemaa valta- ja arvovaltasuhteissa.

2) Porvarillis-keskiluokkainen länsieurooppalainen kulttuuri 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla – sille oli ominaista maskuliinisen ja feminiinisen hyvin vahva ja laaja-alainen, jopa kaikenkattava, symbolinen polarisointi kahdeksi toisilleen vastakkaisen ominaisuuksien kokonaisuudeksi (järki/tunne, julkinen/yksityinen, pää/sydän, jne.). Tässä kulttuurikehyksessä naisen ’miesmäiset’ piirteet ja miehen ’naiselliset’ piirteet johtivat helposti pitkälle meneviin tulkintoihin kyseisestä henkilöstä mm. seksuaalisen suuntautumisen osalta. ’Modernin homoseksuaalin’ sosiaali- ja kulttuurihistoriaa jo 25 vuotta tutkineen briljantin historioitsija Randolph Trumbachin mukaan vahva mieheyden ja naiseuden polarisointi toistensa olemukselliseksi vastakohdiksi oli (lähinnä miesten) strategia vahvistaa horjuvaa, suoraviivaisiin patriarkaalisiin perusteluihin nojannutta sukupuolten hierarkiaa. ’Mies’ ja ’nainen’ sidottiin kahdeksi luonteeltaan erityyppiseksi paketiksi, ja tätä asetelmaa pitivät koossa homomiehen ja lesbon

stereotyyppiset hahmot, 'oikean' miehen ja naisen pelottavat (tosin joskus myös kiihottavat!) vastakuvat, joista porvarillis-keskiluokkaisessa kulttuurissa sitten tuotettiin runsaasti kuvauksia: enemmän tai vähemmän fiktiivisiä.

Homoseksuaalisuusteeman alhainen käyttöarvo mieheyden ja naiseuden tulkinnoissa agraarikulttuurissa

(Sukupuoliero agraarikulttuurissa, ss. 196-199, lyhennetty)

'Homoseksuaalisuus' ei ollut agraarikulttuurin mielikuvamaailmassa merkitykselliseksi mielletty teema niiden kysymysten kannalta, jotka ihmisiä arkielämässä askarruttivat ja kiinnostivat. Teema jäi kulttuurisessa kuvastossa marginaaliin, sillä ei koettu, että sen avulla olisi voitu sanoa mitään kovin merkittävää omasta yhteisöstä tai sen jäsenistä tai omasta kulttuurisesta ja sosiaalisesta identiteetistä. Tarkemmin sanoen selitys on, yllä olevan tulkintakehyksen kaavan mukaisesti, kaksiosainen:

1) Seksuaalisilla 'saavutuksilla' ja seksuaalisella hallitsemisella oli agraarikulttuurissa välimerellis-latinalaiseen kulttuuripiiriin verrattuna vähäinen rooli miehen prestiisin hankkimisessa ja osoittamisessa. Miehet hankkivat arvostusta ja osoittivat ylemmyyttään toisiin miehiin paljolti muilla tavoin kuin kyvyllään hallita seksuaalisesti, symbolisesti tai käytännössä, naisia tai toisia miehiä. Suomalaisessa agraarikulttuurissa nämä viestit esitettiin käsittääkseni etenkin työsaavutuksiin, taitoon ja työssä osoitettuun voimaan, ja sitkeyteen liittyvien väitteiden ja suoritusten avulla. Työkyky ja työsuoritukset olivat myös naisen yhteisöllisen arvostuksen perusta. Miehen yhteisöllisen arvostuksen uhkana olikin yhtä lailla, tai ehkä jopa enemmän, keskenkasvuinen pojan kuin naisen symbolinen asema. Tämä selittää, miksi eläimeensekaantumisen teema esiintyi niin usein agraarissa kulttuurisessa kuvastossa: seksuaalisen toiminnan lajina se assosioitui lähinnä poikiin, vastakohtana vakaalle aikuiselle miehelle.

2) Mieheyden ja naiseuden erottelu: Symbolinen polarisaatio oli myös agraarikulttuurin todellisuutta, mutta tuo erottelu oli nähdäkseni suhteellisen harvapiirteinen verrattuna porvarillis-keskiluokkaiseen kulttuuriin, jossa mieheyden ja naiseuden erottelu laaja-alastui ja tihentyi 1800-luvulla niin, että miehen ja naisen esittämisen kulttuurinen käsikirjoitus tuli entistä yksityiskohtaisemmaksi. Suomalaisessa agraarikulttuurissa ei ollut niin laaja-alaisia, kaikenkattavia oletuksia sukupuolten erilaisuudesta. Miehen tai naisen kulttuurisesta käsikirjoituksesta joltain osin poikkeava esitys ei siksi myöskään välttämättä johtanut pitkälle meneviin oletuksiin henkilön 'poikkeavuudesta'. Miehen ja naisen hierarkia oli periaatteessa selvä ja vakaa, joten sukupuolten eroa ei ollut tarvetta pönkittää oletamuksilla, että mies ja nainen olisivat luonnostaan, ruumiinsa ja sielunsa pienimpiä yksityiskohtia myöten täysin erilaisia. Miehen ja naisen eroista nimenomaan hierarkkinen rooli oli ankkuroitu ylisukupolviseen traditioon, mm. kirkon opetukseen. Ei näin ollen ollut syytä järkyttyä tapauksista, joissa joku poikkesi sukupuolen esittämisen konventioista; miehen ja naisen arvoero oli selvä, eikä satunnainen 'miesmäinen nainen' tai 'naismainen mies' sitä horjuttaisi. Ei ollut sellaista sukupuolten hierarkian vakautta koskevaa epävarmuutta, joka on usein ollut kasvualusta homoseksuaalisuutta koskevalle, enemmän tai vähemmän huolestuneelle julkiselle keskustelulle.

Entä nykykulttuurin runsaan homoseksuaalisuuspuheen selitys?

Miten selittää homoseksuaalisuusteeman ja etenkin homotellun yms. negatiivisen puheen runsaus nykykulttuurissa? Onko suomalainen yhteiskunta "välimerellis-latinalaistunut" niin, että seksuaalisista saavutuksista ja seksuaalisesta hallinnasta on tullut suomalaisen miehen prestiisille merkittävästi tärkeämpi asia? Ehkä hivenen, mutta kokonaisuutena katsoen suomalaisessa yhteiskunnassa työ ja

” pärjääminen ” ovat edelleenkin miehelle (ja naiselle) itsekunnioituksen ja yhteisöllisen arvostuksen keskeinen perusta, kuten Matti Kortteinen ja Juha Siltala ovat tutkimuksissaan todenneet. Sukupuolipoliittiset jännitteet ovat kuitenkin olleet Suomessakin todellisuutta, tosin ihmisten arkielämän tasolla ehkä vasta 1980-luvulla ja sen jälkeen, kun miehet ja naiset ovat todella alkaneet kilpailla, kamppailla ja kiistellä muun muassa koulutus- ja työpaikoista. Kenties työ- ja perhe-elämän muutosten jäljiltä seksuaalisuus on joillekin miehille se ainoa elämänalue, jolla he tuntevat voivansa yrittää päteä ja todistella miehisyyttään, vaikkapa sitten sillä, että he homottelulla pyrkivät asettamaan itsensä ainakin joidenkin miesten yläpuolelle. Näin sukupuolipoliittisten jännitteiden kiristyminen ja paljastuminen saattaisi selittää sen, että homoseksuaalisuusteema on tullut itse asiassa sekin vasta 1980-luvulta lähtien niin vahvasti esiin suomalaisen nykykulttuurin kuvastossa.